

Vojko Devetak

MJESTO SVETOG SUSRETA

Ljudi svih vremena smatrali su da su neka posebna mjesta, uzvišice, gore, šume, izvori, stabla posvećeni božanstvima, gdje mogu doći u poseban dodir s bogovima. Ta su mjesta smatrali svetima jer su tu doživjeli neko posebno tajanstveno iskustvo i na taj spomen postavljali bi razne znakove, predmete, slike, a tu bi i hodočastili. Ta mjesta pripadaju božanstvu i nisu pristupačna svakome, posebno ne nečistima, stoga su ih ograđivali živicama, zidovima, lancima, tu gradili hramove. Tako su nastala zatvorena mjesta, odijeljena od profanog života, gdje su se ljudi sastajali da se klanjaju, žrtvuju i mole. Taj prastari običaj otkriva vjekovno vjerovanje u tijesno jedinstvo neba i zemlje i u uvjerenje da je milost neba povezana uz određena mjesta gdje se je božanstvo udostojalo objaviti ljudima.

S kršćanskog stanovišta svako je mjesto koje je Bog odabrao da se susretne s ljudima sveto. Mjesta gdje se je Bog objavio postala su mjesta bogoštovlja i, spominjući se čudesnih događaja Božje objave, ljudi se tu skupljali da slave Boga i proslave blagdane. To određivanje posebnih mjesta kulta ne protivi se Božjoj posvudašnjosti, jer Bog nastava nebo i zemlju i nitko mu ne može postaviti granica. Međutim, kad se Bog udostoji izabrati neki kutić zemlje da izvrši neki čin u povijesti spasenja, čovjek mora o tome voditi računa. U svim epohama ljudi su osjećali da mogu bolje moliti na ovom ili onom mjestu, ne stoga što je to mjesto lijepo ili prikladno, već stoga što se Gospodinu svidjelo da se na tom mjestu objavi ili na poseban način prebiva.

Starozavjetna sveta mjesta bila su npr.: brdo Morija, gdje se Abraham na čudesan način susreo s Bogom (Post 22, 2); Betel, gdje je Jakov usnuo tajanstveni san, nazivao se »kuća Božja, vrata nebeska« (Post 28, 10 sl.); Horeb na Sinaju, gdje je Mojsije razgovarao s Jahveom (Izl 3, 1 sl.) a narod sklopio sveti savez (Izl 24, 12). Za vrijeme dugotrajnoga nomadskog života Izraelcima je sveti Šator bio »Prebivalište« Jahvea i mjesto bogoštovnog susreta (Izl 140, 36; 33, 7 sl.). U novoj stalnoj domovini Izraelci štiju Boga u raznim svetištima: Šilu (1 Sam 1 sl); Gilgalu, (1 Sam 11, 15), Betlehemu (1 Sam 20, 6), Ebalu (Jš 8, 30 sl.). Veličanstveni Salomonov hram u Jeruzalemu po Jahveovom odabranju je »Dom Jahvin«, prebivalište njegove slave, što je Jahve potvrdio

tmastim oblakom (1 Kr 8, 10—13, 29). Uza sve to lokaliziranje Izraelci su bili svjesni da Boga ne mogu obuhvatiti ni nebo ni zemlja, da nije vezan uz kuću od kamena (1 Kr 8, 22 sl.), već da iz svoje dobrohotnosti ispunja taj hram svojom slavom (1 Kr 8, 11).

U Novom zavjetu, iako još postoji starozavjetni hram, Bog ostvaruje novi znak svoje prisutnosti, novi Hram. Taj Novi hram nije djelo ljudskih ruku, to je sveto Kristovo čovječstvo (Iv 2, 19) »u kojemu prebiva sva punina božanstva« (Kol 2, 9). U Kristovu tijelu nastanila se Riječ Božja među ljudima (Iv 1, 14). Pravi hram je proslavljeno Kristovo tijelo i oni koji su se po vjeri ugradili u to Tijelo: »Bog ne prebiva u hramovima sagrađenim rukom« (Dj 17, 24; 7, 48), mjesto klanjanja nije »na ovoj gori ni u Jeruzalemu«, već tamo gdje su pravi klanjaoci u »duhu i istini« sabrani u »Crkvu« (Iv 2, 19; Mt, 18,20; Flm 1, 2). Hram sazidan na Kristu je »Crkva«, tj. Božji narod, a Krist je »temelj« (1 Kor 3, 11) i »zaglavni kamen« (Ef 2, 20). Vidljiva materijalna zgrada je samo znak duhovne zgrade sagrađena na Petru — Stijeni (Mt 16, 18) i na živom kamenju (1 Pt 2, 5). Vi »ste sugrađani svetih i ukućani Božji, nazidani na pravom temelju — na apostolima i prorocima, a zaglavni je kamen sam Isus Krist. U njemu je sva zgrada, čvrsto povezana, raste u sveti hram u Gospodinu. U njemu ste i vi zajedno sazđani za stan Božji u Duhu« (Ef 2, 19—22).

Dakle, stvarno sveto mjesto susreta čovječanstva i božanstva jest Kristovo proslavljeno tijelo. Ne crkva od kamena, već živa Crkva, kršćanska zajednica sabrana u bogoštovni liturgijski skup koji je po svojim predstavnicima sazdao Krist, a koji se može definirati: »sakramentalno bogojavljenje Crkve«.¹ Takav hram daleko nadilazi starozavjetni hram koji bijaše samo pralik novoga. Ali i taj zemaljski hram je još uvijek u izgradnji do onoga konačnog hrama koji će sići s neba među ljude (Otk 21, 2 sl.) a to je »Gospodin, Bog, Svemogućí i Janje« (Otk 21, 22).

Kršćani znaju da je čitav svijet Božji prostor, ali svijet još nije svet ni potpuno usmjeren Bogu, stoga je potrebno da bude uveden u bogoštovni život po »svetim mjestima« koja trebaju biti središta iz kojih zrači slava Božja koja treba obuhvatiti sav svijet.

Kršćani su uvjereni da je Bog svoje boravište postavio u njihova srca (1 Kor 6, 15) i da okupljeni formiraju kuću Božju (1 Kor 12, 27) i nikad im nije padalo na pamet da sgrade kuću za Boga ili Krista, već grade zgrade za »Crkvu koja se sastaje u tvojoj kući« (Flm 2) slaviti Boga s Kristom koji dolazi među njih (Mt 18, 20). Slaveća zajednica definira zgradu i daje joj sakralni karakter.

Crkvena hijerarhija po nalogu koji je primila od Krista, slijedeći božansku objavu i kršćansku predaju, određuje da su sveta mjesta ona koja su posvećenjem ili blagoslovom određena za bogoslužje ili pokop vjernika (kan. 1154).

¹ M. RIGHETTI, *Storia liturgica*, I, Milano 1964, str. 424.

Crkvena zgrada

Grčko-latinska riječ »ecclesia«, a hrvatski crkva, što zapravo znači skupština, saziv, danas se općenito upotrebljava da se označi zgradu za bogoštovlje. U klasičnom smislu taj je naziv označavao plenarni skup slobodnih građana. U novozavjetnom smislu tim pojmom definira se cjelokupni hijerarhijski strukturirani organizam kršćanske zajednice. Crkva je Božji puk hijerarhijski uređen. Prema tom općem pojmu i mjesni bogoštovni skupovi kršćana nazivali su se crkvama. U tom smislu je shvaća i Pavao u svojoj poslanici Filemonu: »Crkvi (ecclesiae) koja se sastaje u tvojoj kući« (1, 2; usp. 1 Kor 11, 20). U vezi s tim pojmom crkvom se nazvala zgrada u kojoj se održavaju kršćanski bogoslužni skupovi. Crkva-zgrada je tako postala materijalni simbol crkvene zajednice. Isti smisao ima i naziv »hram«, ali su kršćani, da bi se razlikovali od pogana i Hebreja, svoje bogoštovne zgrade radije nazivali crkvama. Naziv »crkva« u III. stoljeću usvaja i odobrava car Aurelijan, mnogi crkveni pisci prvog kršćanstva, te sabor u Elviri (303) i tako je ostalo do danas.²

Zakonodavstvo katoličke Crkve veli da je »crkva sveta zgrada posvećena za božanski kult da je u tu svrhu koriste svi vjernici na javan način« (kan. 1161). Po toj definiciji planirale su se i uređivale crkve. Tijekom stoljeća, ovisno o razvoju i oblicima liturgije, prema potrebama različitih obreda, duhovnom poimanju epoha i krajeva, te društvenoj situaciji Crkve razvili su se razni stilovi gradnje crkava.

Bez obzira na stil gradnje, od najstarije tradicije do danas, crkveni prostor dijeli se u dva glavna i jedan sporedni prostor: svetište ili prezbiterij usred kojega se nalazi glavni oltar i mjesta za prezbitera predsjedatelja i njegove službenike; prostor za vjernike, koji se tradicionalno naziva »crkvena lađa«; predvorje, tj. prostor pred ulazom u crkvenu lađu, gdje su boravili javni pokornici. Tijekom povijesti uz njih su se dograđivale druge sporedne i pomoćne prostorije: kapele, krstionice, kripte, sakristije, zvonici.

Već je Isus Krist u svom naviještanju Radosne vijesti djelovao u jeruzalemskom hramu i sinagogama svoje zemlje. U hramu ga Marija prikazuje Gospodinu (Lk 2, 22); hram naziva kućom svoga Oca (Lk 2, 41); to je veli »kuća molitve«, a ne trgovine (Mt 21, 12; Iv 2, 16); svoju Zadnju večeru slavi u posebnoj »velikoj dvorani s naslonjačima« (Lk 22, 12). Apostoli i prvi kršćani slijede Krista i u početku polaze u hram i sinagoge na službene časove hebrejske molitve, a za slavljenje euharistije skupljali su se u privatnim kućama, u posebnim sobama na katu koje su bile rezervirane za obiteljske svečanosti (Dj 2, 46; 20, 8—9). Takve prostorije imali su u Jeruzalemu (Dj 12, 12), Efezu (Dj 19, 9), Korintu (Dj 18, 7), Rimu (Kol 4, 15). Kad se umnožio broj kršćana,

² Usp. M. Righetti, nav. dj., str. 422—423.

bile su potrebne veće prostorije. Za to su dobro poslužile veće zgrade obraćenih patricija koje su sa svoja dva dijela, predvorje i peristol, sačinjavale osnovni plan liturgijskih služba. Za vrijeme progona, poput Teofila, bogatog građanina Antiohije,³ i mnogi rimski građani svoje privatne kuće pretvaraju u crkve i predaju ih onim kršćanima koji su u zajednici s rimskim biskupom.⁴ Te zgrade nazivali su »Domus ecclesiae«, tj. kuća Božjeg naroda,⁵ »kuća u kojoj se kršćani sastaju«. Neke od njih iz početka nazivale su se imenima darovatelja⁷ uz ime titularnog mučenika, što je kasnije bilo nezamislivo.⁸

Kršćani su već početkom II. stoljeća počeli graditi posebne crkve, većinom u pokrajinama. Za vrijeme progona su srušene, a za vrijeme mira na njihovim ruševinama podizali bi nove, što dokazuju novija otkrića.⁹

Prema tome, nije točno da su se kršćani skrivali u katakombe za bogoslužje. Mali katakombski prostor mogao je primiti samo mali broj osoba, a osim toga sasvim je nevjerojatno da pogansko redarstvo nije za njih znalo. U tijesnom prostoru obavljale su se službe za pokojne i slavili spomendani mučenika, a puk je stajao vani, bez straha pred progonima jer su se groblja smatrala zakonom zaštićenim i nepovredivim mjestima.¹⁰

Kad je car Konstantin Milanskim ediktom (313) dao Crkvi slobodu, a Galerije svojim ediktom (319) dozvolio kršćanima graditi kuće za svoje sastanke, svuda su počele nicati brojne zgrade za kršćansko bogoslužje. Pri gradnji primijenili su plan bazilika, tj. plan javnih carskih zgrada za okupljanje građana. Zgrada je imala pravokutnu dvoranu s polukružnom apsidom s jedne i predvorjem s druge strane. Takav oblik, uz nebitne izmjene i arhitektonske stilove, ostao je definirani oblik građenja crkvenog prostora kroz svu povijest.

Norme za gradnju crkvenog prostora

Kao što je Bog u Starom zavjetu odredio i označio oblike, dimenzije, materijal za postavljanje zavjetnog šatora i zidanje hrama, a Krist se pobrinuo za prikladnu prostoriju za slavljenje Zadnje večere, tako je i crkvena vlast, odgovorno vršeci povjerenu misiju, postavila određene norme (kan. 1161 — 1187), kojih se treba držati pri gradnji crkvenog prostora, da bi »kuća Božja bila prikladna za molitvu i za svetkovanje«

³ *Recognitio Clementina*, 10, 71; PG 1, 1435.

⁴ EUSEBIUS, *Historia ecclesiastica*, 7, 30.

⁵ Isto, 7, 30.

⁶ *Gesta apud Zenophilum*, PL 8, 731.

⁷ Righetti, nav. dj., str. 421.

⁸ S. AUGUSTINUS, *Enarr. in Ps.*, PL 36, 180.

⁹ Righetti, nav. dj., str. 422.

¹⁰ Righetti, nav. dj., str. 421—429; *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, KS, Zagreb 1979, str. 184.

(PO 5). Suvremena liturgijska obnova, slijedeći upute II. vatikanskog sabora, vodeći računa o starome i željom za novim, naglašava da se kod gradnje svetih zgrada, popravaka i prilagođivanja crkvi brižljivo pazi da budu prikladne za vršenje liturgijskih čina prema njihovu duhu i da se može postići djelatno učešće vjernika (SC 124).¹¹

Prema direktivama crkvenih propisa, raspored svetih prostora u prvom redu ovisi o zahtjevima liturgijskih čina. Suvremeni liturgičar J. Gelinaeu naglašava da osnovna karakteristika crkvene zgrade treba biti njezina praktična, duhovna i misterijska funkcionalnost. On spominje osam glavnih funkcija crkvenog prostora o kojima treba voditi računa: 1. skupiti zajednicu; 2. slušati riječ; 3. moliti i pjevati u zajednici; 4. vršiti kršćansku inicijaciju; 5. slaviti euharistiju; 6. primiti razne čine posvećenja kršćanskog života; 7. osigurati prostor za individualnu molitvu; 8. svjedočiti vjeru onima izvana.¹²

Oltar

Budući da je oltar pravo središte zgrade, iako nije jedino središte celebracije (ambon, krstionica...), treba da zauzima istaknuto i središnje mjesto u crkvenom prostoru.

Oltar je mjesto gdje se prinosi žrtva. On nema druge svrhe. Žrtva nužno traži oltar, i sve religije koje u svom kultu imaju žrtvu imaju i žrtvenik, stoga su žrtvenici nastali i prije hramova.

Biblija nam svjedoči da je oltar već u vrijeme patrijarha imao svoje posebno značenje. *Oltar je bio znak i spomen božanske prisutnosti, bogojavljenja i mjesto za prinošenje žrtava.* To je značenje onog kamena u Betelu što ga je Jakov stavio pod glavu kad je u snu vidio ljestve koje povezuju nebo i zemlju, stoga je taj kamen pomazao, tj. posvetio Bogu i pretvorio u žrtvenik (Post 28, 10—19); to simbolizira žrtvenik što ga je Abraham podigao u Šekemu na mjestu gdje mu se Jahve objavio, s njim razgovarao i pokazao mu svoju naklonost (Post 12, 7); u Ber Šebu, gdje se Jahve ukazao Izaku, on gradi žrtvenik, Mojsije po naređenju Gospoda gradi najprije žrtvenike od neklesanog kamena i od zemlje (Izl 20, 22), a za vrijeme nomadskog života Izraelaca prenosni žrtvenik od bagremova drveta s rogovima i okovanog, da bude znak njegove prisutnosti, moći i zaštite (Izl 21, 14; 1 Kr 1, 50). U Kanaanu Izraelci pod utjecajem poganskih kultova zaboravljaju bogojavljenjski simbolizam žrtvenika, s njima se služe, i stoga Jahve naređuje da sruše poganske žrtvenike (Izl 34, 13; Pnz 7, 5; Suci 6, 25 sl.). Salomon, pod utjecajem svojih poganskih žena (1 Kr 16, 32), Ahaz i drugi vođe grade oltare na poganski način (2 Kr 16, 10 sl.; 21, 5), što Jahve preko proroka osuđuje (Am 2, 8; Jr 3, 6). Takvo kolebanje prestaje kad

¹¹ I. Uputa o liturgiji, br. 90.

¹² Budući da je o tome pisano u knjizi: V. DEVETAK, *Nedjeljno euharistijsko slavlje*, KS, Zagreb 1974, str. 35—49, ovdje iznosimo samo ono što ondje nije izneseno.

je u Jeruzalemu sagrađen veličanstveni hram koji postaje mjesto Božje prisutnosti, žrtava i središte religioznog života izabranog naroda.

Isus Krist žrtveniku daje pravi smisao: žrtvenik je svet po onome što označuje (Mt 23, 18 sl.); Krist je u isto vrijeme svećenik i žrtvenik (Iv 17, 19; Heb 13, 10) i stol Gospodnje večere (1 Kor 11, 20) na zemlji i u eshatonu (Otk 8, 3 sl.). »Žrtvenik — to je Krist«, veli pontifikalni obred, a naši oltari samo su slika tog žrtvenika.¹³

Po kršćanskom liturgijskom poimanju oltar je stol na kome se Bogu prinosi euharistijska žrtva.

Najstariji oltar je onaj oltar na kome je Isus ustanovio i prinio prvu euharistijsku žrtvu. To je bio obični obiteljski stol kakvi su njegovi suvremenici upotrebljavali za blagovanje. I prvi kršćani, dok su po »kućama lomili kruh«, upotrebljavali su običan stol koji su donosili, i odnosili kad bi završilo bogoslužje euharistije. Iz početka su izbjegavali naziv žrtvenik, da ih ne bi podsjećao na poganski ili židovski i njihove žrtve. Slike u katakombama prikazuju oltar kao tronogi stolić s okruglom pločom. U II. stoljeću nalazimo kamene oltare. To su zapravo bili sarkofazi s ostacima mučenika. Bili su raznih oblika i dimenzija. Nad njihovim ostacima prinosili su euharistijsku žrtvu jer su se svojim mukama na najsavršeniji način sjedinili s Kristovom žrtvom i jer se njihove duše nalaze pod nebeskim žrtvenikom (Otk 6, 9—11). Nad tim grobovima — oltarima počeli su zidati orkve.

Središte starih crkava bio je *jedan jedini oltar*, koji privlači sve poglede. Uz oltar stavlja se procesionalni križ i svijećnjaci sa svijećama, stolnjak i ništa drugo. Svećenik je stajao licem prema puku, a vjernici okrenuti prema istoku u stavu očekivanja Kristova povratka (Mt 24, 27). Na zidovima apside bili su naslikani radosni motivi eshatologije. U dnu apside bilo je sjedište biskupa, predsjedatelja zajednice, na visini višoj od oltara, da ga mogu svi vidjeti i čuti. Sa strane u polukrugu nalazila su se sjedišta za svećenike, dok su đakoni i drugi službenici stajali na nogama. Sa strane bili su amboni s kojih su navjestačelji riječi dominirali pred slušateljima.

Oltar nije imao svetohraništa, ni retabla, niti ikakvih drugih elemenata. Koncem IX. stoljeća struktura oltara počela je dobivati duboke promjene i nove elemente. Najprije se na oltar počelo stavljati relikvije mučenika i svetaca pa i velike sarkofage. Crkva koja je imala velike relikvije posebno se ponosila, a one koje to nisu imale stavljale su manje relikvije i slike svetaca. Favorizirani kult svetaca pokrenuo je puk na hodočašćenje, a umjetnike da su dodavali razne ukrasne predmete, stupove, anđele i pretvorili oltare u prave spomenike. Sve te nadogradnje toliko su prevagnule te se činilo da oltar nema druge funkcije već da bude podnožje apoteozi prezentiranog otajstva ili sveca. Zadnju fazu tog razvoja označava postavljanje svetohraništa usred oltara.

¹³ X. L. DUFOUR, Rječnik biblijske teologije, Zagreb 1969, 1582.

Tako je oltarni stol izgubio svoje središnje značenje i dostojanstvo, a slike i relikvije postale glavno središte. Mjesto da sve bude podređeno žrtvenom stolu nadogradnje su svojom glomaznošću razbile ravnotežu podređenosti. To je malo-pomalo potpuno zaklonilo celebranta te je on prešao s druge strane oltara pa se činilo kao da i on iskazuje poštovanje sadržaju retabla, a ne svetom činu koji obavlja. Oltar se povukao u dno apside, a sjedište celebranta sa strane oltara i tako se umanjila uloga predsjedatelja. Zbog hodočasnika trebalo je adaptirati i prostor oko oltara pa su nadodane ograde, tribine, ikonostasi itd. To je udaljilo puk od glavnog oltara te se počeo okretati pobočnim oltarima koji su mu bili pristupačniji.

U prvim vremenima bilo je pravilo: u svakoj crkvi *samo jedan oltar*. U istočnoj Crkvi još je i danas tako. Jedan je Krist, jedna Crkva, jedan biskup, jedno svećeništvo, a i među vjernicima mora vladati jedinstvo, i stoga jedan oltar. Doduše, u Lateranskoj bazilici Konstantin je podigao sedam oltara, ali oni nisu služili za celebriranje mise već za stavljanje vjerničkih prinosa. U VI. stoljeću, zbog sve većeg kulta relikvija, novih svetaca i porasta broja svećenika koji su svakodnevno, osobito u samostanima, istovremeno celebrirali tihe mise, počelo se graditi više oltara i kapelica. Broj pobočnih oltara osobito se umnožio poslije XIV. stoljeća. Ipak središnja uloga glavnog oltara nije se nikada izgubila, on je bio u sredini, monumentalniji, oko kojega su ostali poredani, i nazivao se veliki, a pobočni mali oltari.

Kršćani su uvijek oltaru iskazivali *posebnu čast*. K njemu se je pristupalo dubokom religioznom pažnjom. Smatralo se vrlo uvredljivim okrenuti leđa oltaru za vrijeme slavljenja euharistije. Smio ga je doticati samo svećenik. Sve što se stavljalalo na oltar smatralo se posebno posvećenim: djeca koju su posvećivali monastičkom životu; dodirnuti ga pri polaganju zakletve davalo je zakletvi posebnu vrijednost; važne poslanice, dokumenti, liturgijske knjige (kako je učinjeno 867. god. kad su na oltar stavili knjige koje su na staroslavenski jezik preveli sv. Ćiril i Metod). Oltar je predmet štovanja, jer predstavlja Krista. »Misterij ovog kamenog oltara je čudesan. Po svojoj naravi kamen je kamen, ali postaje posvećen i svet prisutnošću Kristova tijela. Bez sumnje, neizreciv misterij da kamenu oltar na izvjestan način postaje Kristovo tijelo«, tumači sv. Krizostom.¹⁴ »Oltar je Krist«, tumačio je biskup podđakonu kad mu je pri ređenju predavao dužnost uređivanja oltara. Mazanje oltara svetim uljem, prigodom posvete, direktno se odnosi na Krista, Božjeg Pomazanika, a njegovo ogoljavanje na Veliki četvrtak simbolizira obnavljanje uvreda koje se nanose trpećem Kristu. Teološki govoreći, oltar ima svoju određenu »osobnost« te se pred njim ne može stajati kao pred nekim kipom ili slikom. On je sakramentalni znak; protagonist velikog otajstva; mjesto susreta Boga i ljudi, vremena i vječnosti; sveti prijelaz preko kojega Božje posvećenje prodire u čovje-

¹⁴ Hom. 20, 2, In Ep. 2 ad Cor.

kovo vrijeme, a čovjekovo vrijeme, tj. njegov život, misli, aktivnosti ulaze u Božju vječnost; stjecište duše koja traži Boga (Ps 84, 5); skupa s onim nebeskim označava pred Bogom hvalu i patnju svega stvorenoga (Otk 6, 9; 8, 3); »Gospodnji stol« (RM 259), jer se na njemu vrši najsvetiji banket na kojemu je Krist domaćin i hrana.

U svakoj crkvi koja je određena za službu Božju mora biti postavljen posvećeni oltar. Bez njega se ne može služiti najglavniji čin bogostovlja — sveta misa. Pravo središte crkve nije ni svetohranište, ni zavjetne slike, ni relikvije već oltar, i ništa ga ne može u važnosti nadmašiti. Nekoć su, da bi istakli važnost glavnog oltara, iznad njega stavljali visoki kameni baldakin koji prekriva veličanstvo božanskog otajstva. »Veliki oltar treba tako smjestiti i urediti da se uvijek jasno vidi da je on znak samoga Krista, mjesto na kojem se vrše spasonosne tajne, središte zbora vjernika, kome dugujemo najveće poštovanje.«¹⁵ Oltar treba tako postaviti da se dade konkretna prednost kultu kako odgovara komunitarnom idealu koji je želio Krist i apostoli, a Crkva u starini i ostvarila. Funkcionalnost zahtijeva: da se glavni oltar postavi u svetište, ali blizu vjernika, bez ograda, ali ipak razgraničen zonom poštovanja; odvojen od zida, okrenut prema puku tako da bi euharistijski čin bio vidljivi plod autentične suradnje celebranta i vjernika, olakšao shvaćanje obreda i uzajamni dijalog; oltar ne smije biti tako uzdignut da svećenik izgleda kao odijeljen od zajednice, izoliran poput pozornice u kazalištu; oko oltara treba biti prostora da se sveti obredi mogu lako obavljati.¹⁶ Središnji smisao glavnog oltara ne smije zasjeniti prisutnost drugih oltara. Da se to dogodi, treba ih reducirati na što manji broj i po mogućnosti postaviti ih u kapelice, odvojene od glavnog dijela crkve.¹⁷ To ne znači da pobočne oltare treba dokinuti, dapače i oni su potrebni. Na jednom od njih, ali časnom, može se smjestiti svetohranište s Presvetim, mogu poslužiti za marijanski kult, kult mjesnog sveca itd. Takvi oltari omogućuju lakšu sabranost, individualnu adoraciju, razne pobožnosti, kult relikvija, hodočašća, što se ne smije zanemariti. Individualna pobožnost ima svoju vrijednost, ali kod zajedničkih liturgijskih slavlja treba izbjegavati da se zajednica ne rasprši i njezina pažnja odvlači na različite strane.¹⁸

Materijal od koga se pravio oltar i njegov oblik razvijao se tijekom povijesti prema različitim potrebama kulta, okolnostima mjesta i vremena, te pod utjecajem religioznih strujanja i shvaćanja. Bilo ih je raznih oblika: okruglih, duguljastih, pravokutnih; od drva, od kovine, a najčešće od kamena. Oltarna vodoravna ploča stajala bi na dvije, ili četiri okomite ploče, na jednom ili više stupića. Liturgijska reforma ne dira u dosadašnju bitnu strukturu oltara već naglašava da oltar, koji je srce liturgijskog čina, bude plemenito jednostavan, usklađen s

¹⁵ Uputa o štovanju euharistijskog misterija, 17.

¹⁶ Uputa o štovanju euharistijskog misterija, 24.

¹⁷ I. Uputa o liturgiji, br. 91.

¹⁸ Isto, br. 93.

prostorom s kojim sačinjava jedinstveni kompleks. Budući da se liturgija riječi obavlja izvan oltara, nije potrebno da oltar bude previše dug. Najbolje odgovara četvrtasti oblik stola, da sugerira obiteljsko zajedničko svetkovanje i blagovanje. Neki misle da oblik stola s nogama sa strane čini da svećenik izgleda raspolovljen kad se vidi donji dio svećenika.¹⁹ Dok drugi misle da oltar sprijeda zatvoren više naliči šanku bifea ili dućana nego obiteljskom stolu, a svećenik prodavaču. Premda su prvi oltari bili od drva, ponovno upotrijebiti drvene oltare bio bi povratak arheologizmu, koji Pio XII. odbacuje.²⁰ Biblijski simbolizam, govoreći o žrtveniku od neklesanog kamena, o Kristu ugaonom kamenu, o stijeni iz koje je protekla voda, a ta stijena bijaše Krist (1 Kor 10, 4) sugerira da oltar bude od prirodnog kamena. Tako određuje crkveni zakonik (kan. 1198) a obnova preporuča (RM 263). »No ipak, može se, prema sudu biskupske konferencije, uzeti i druga tvar, dolična, čvrsta i umjetnički obrađena« (RM 263).

Vrste oltara

»Nepomični je oltar onaj koji je tako građen da je pričvršćen uza tlo te se ne može maknuti« (RM 261). U skladu s običajem i značenjem onoga što je do nas došlo crkvenom predajom, ploča nepomičnog oltara bit će od prirodnog kamena, ali može se uzeti i druga dolična stvar »Nosaci ili osnova na kojima leži ploča mogu se izraditi i iz koje mu drago tvari, samo da je dolična i čvrsta« (RM 263). Zakonik crkvenog prava je prije propisivao da u posvećenoj crkvi glavni ili barem jedan oltar mora biti nepomičan (kan. 1197, 2), Opća uredba rimskog misala pak veli: »Glavni će oltar redovito biti nepomičan« (262). To znači da može biti i pomičan. Nepomični oltar obično se posvećuje.

»Pomični je oltar onaj koji se može prenositi« (RM 261). To je redovito bila četverouglasta ploča »petra sacra« (40 za 40 cm) od tvrdog kamena. U sredini je imala grob sa svetim relikvijama i stavljala se u oltarnu ploču koja je mogla biti od drveta. Novi propisi pak vele: »Pomični se oltar može napraviti iz koje plemenite i čvrste građe koja, prema drevnim običajima raznih krajeva, odgovara liturgijskoj upotrebi« (RM 264).

Prema dosadašnjim liturgijskim normama pomični i nepomični oltar trebao je imati u sredini grob (sepulcrum) u koji bi se polagalo relikviju barem jednog mučenika i uz njih drugih svetaca (kan. 1198, 4), obično patrona crkve. Nova pak uredba to samo preporuča: »Dobro je ušćuvati običaj da se u oltar ili ispod njega ugrade, odnosno pohrane moći svetaca, pa i nemučenika. Samo neka se pazi da vjerodostojnost tih moći bude zajamčena« (RM 266).

¹⁹ J. GELINEAU, *Prostori zajednice koja svetkuje*, *Svesci*, 7/8 (1967), str. 67.

²⁰ PIO XII., *Enc. »Mediator Dei«* AAS 39 (1947), 548.

Nepomični oltar treba biti posvećen nekom svecu (blaženiku samo posebnom povlasticom). Naslovnik glavnog oltara mora biti onaj koji je naslovnik (titular) crkve. Naslovnika se ne može promijeniti bez dozvole ordinarija. I pomični oltar može, ali ne mora, imati naslovnika (kan. 1201).

Bilo nepomični, bilo pomični oltar (*petra sacra*), jer se na njima slavi misa, mora biti posvećen od biskupa ili njegova delegata, određuje stari propis (kan. 1199). Nova uredba pak veli da se »pomični oltari mogu samo blagosloviti« (RM 265).

Oltar gubi posvetu: znatnim prijelomom oltarne ploče ili mjesta pomazanja; ako se razbije ili pokrene pločica koja pokriva grob; kad se ploča nepomičnog oltara razdvoji od nosača. Ako crkva izgubi posvetu, oltar je ne gubi, i obratno (kan. 1200). Zabranjena je svaka profanacija oltara i pokapanje mrtvih ispod ili u blizini oltara (kan. 1202).

Običan stol, koji će uvijek biti prekriven stolnjakom i tjelesnikom, može u izuzetnim slučajevima (npr. kad se misi u kući bolesnika) poslužiti za slavljenje euharistije (RM 260). »Ako pak Ordinarij to dopusti, valja paziti da odabrano mjesto bude dostojno i da se sveti čin obavi na prikladnu stolu. Neka se po mogućnosti ne svetkuje kod jela niti na jedaćem stolu.«²¹ »Nije nikako obvezatno da na pomičnom oltaru, ili na stolu na kojem se vrši slavlje izvan svetog mjesta, bude posvećeni kamen« (RM 265).

Po dostojanstvu razlikuje se veliki ili glavni oltar, zatim mali oltari, te papinski oltar na kojem je mogao celebrirati samo papa, a od god. 1966. mogu, u posebnim okolnostima, celebrirati i drugi kad papa ne celebrira.

Ukras oltara

Ukrasi i oprema oltara treba biti jednostavna, u skladu s dostojanstvom i uzvišenošću svetog čina koji se na njemu obavlja.

»Iz počitanja prema slavljenju Gospodnjega spomen-čina i prema gozbi na kojoj se dijeli Gospodnje Tijelo i Krv, neka oltar bude prostrt *bar jednim stolnjakom*, koji treba da oblikom, mjerom i uresom odgovara veličini samog oltara« (RM 268).

U početku na oltar se stavljao samo jedan stolnjak, i to samo za vrijeme mise. Iz praktičnih razloga, da se sveta Krv ne bi razlila po oltarnoj ploči, u VIII. stoljeću počelo se stavljati više oltarnika. Gornji stolnjak služio je kao tjelesnik i kao pokrivalo prikaznih darova i kaleža. Donedavno bila su propisana tri stolnjaka, sada »bar« jedan, što ne znači da ih ne može biti i više. Oltarnici su morali biti od lanena platna, jer da je u takvo platno bilo umotano Kristovo mrtvo tijelo. Prema alegorijskom tumačenju Krist je oltar, a stolnjaci su njegovi udovi, tj. vjernici u koje se Gospodin zaodijeva.

²¹ III. Uputa o liturgiji, br. 9.

Stolnjak se ne smije pričvršćivati drvenim ili željeznim okvirima. Ispod stolnjaka stavlja se voštano platno (crismale), da se s njim prekriju mjesta gdje je oltar pomazan sv. krizmom i stolnjak sačuva od vlage. Na stolnjak, koji uvijek stoji na oltaru, može se staviti drugo platneno pokrivalo, da ne pada prašina. Na oltare okrenute prema puku, i na oltare kojima je podnožje umjetnički ukrašeno, nije potrebno stavljati antependije.

»Svijećnjake u pojedinim liturgijskim činima zahtijeva poštovanje i svetkovanje blagdana. Mogu se zgodno postaviti na oltar ili kraj njega, već prema izgledu oltara i svetišta. Neka se sve tako zgodno rasporedi da vjernici mogu lako pratiti što se na oltaru zbiva ili se na nj stavlja« (RM 269).²²

»Neka na oltaru ili blizu njega bude križ koji će okupljena zajednica moći dobro vidjeti« (RM 270). Križ treba da bude dosta velik da može privući pogled celebranta i vjernika i podsjetiti ih da se na oltaru uprisutnjuje spomenčin Kristove muke i proslave. Prema tradiciji križ bi trebao biti s korpusom iako nove uredbe o tome ništa ne govore. Vidljiv i od plemenite tvari križ može stajati na koplju uz oltar, može biti obješen iznad oltara ili može biti naslikan na zidu apside. U prvim vremenima stavlja se uz oltar križ koji se nosio na čelu ulazne procesije. To najbolje odgovara funkcionalnosti celebracije.

To su jedini propisi za ukras oltara. Može to nekome izgledati vrlo siromašno, ali oltarni stol po svojoj uzvišenoj žrtvi je već po sebi veličanstven i ne dopušta da se na njega stavlja što drugo osim onoga što je nužno za sveti čin. Bilo koje nadstrukture smanjuju važnost i dostojanstvo oltara. Može se staviti na oltar cvijeće, ali tako da ne zaklanja svećenika ni sveti čin. Na oltaru je živi Bog i jedino odgovara živo, a ne umjetno, cvijeće. Ni stalak za misal nije neophodan, jer se misal može položiti na oltarnu ploču. Vrčići za vodu i vino stavljaju se na stolić pokraj oltara.

²² O svijećama vidi: Služba Božja, br. 2—1980, str. 103 sl.